

Fülöp Imre: Az Endrődiek búcsújárása Máriaradnára

Endrőd község Békés megyében a Hármaskörös mellett fekszik. Lakói csekély kivétellel római katolikusok. Őseik a 1731 tavaszán a Mezőberény határában levő, illetve volt Nemeskereiből költöztek ide. Dr. Karácsonyi János jeles történétíró szerint 1720-ban telepítette őket báró Harukken¹ János Borsod megyéből Nemeskereibe, de onnan a Körös folytonos kitörései miatt költöztek a mai Endrőd helyére, ahol már azelőtt is több ízben község állott.

Endrőd neve Dr. Karácsonyi János Békés vármegye története című munkája szerint 1425-ben fordult elő első ízben, de már mint jelentékeny község. Nevét Endre nevű tulajdonosáról vagy lakójától vette. Akkor 33 nemes ember lakta. Ezek a határ miatt pörbe keveredtek a szomszédos Gyoma földesuraival a Neczpályiakkal, de 1425-ben kibékültek és határt jártak. A Keselyűs halomtól északra húzódva a Körösig 6 határdombot emeltek. A Keselyűs halom még ma is megvan és vannak határdombok is a nevezett helyen, de hogy azok az akkoriak-e? Ki tudná ma már megmondani. A XV. és XVI. században Endrődön a következő nemesek laktak: Balassa, Bereczky, Bemóthy, Both, Botos, Kamuthy, Keressvegi, Kiss, Köve, Kövér, Nemes, Seres, Vasas, Veres családok.

Ez az első Endrőd a 15 éves háború alatt 1598-ban lakatlanná vált, de 1630-ban újra megszállták némely „szökött jobbágyok”. Ezekből kilencet 1630-ban Bethlen Gábor özvegye, váradi Berszóthy Gergelynek - talán a régi endrődi Berszóthy család ivadékának? – ajándékozott. Annak tudata, hogy hajdan az egész Endrőd nemes község volt; élt még 1628-ban is. Pálffy György például Bethlen Gábor udvara előtt arra hivatkozott nemességének igazolására és ezt a fejedelem udvara elfogadta. Ezen második Endrőd lakossága református volt. 1637-ben rongált egyháza helyreállítására alamizsnát kért a többi református községektől. Utolsó lakosai közül Csornai István nevét ismerjük, aki 1680 körül tanúskodott Túr és Szarvas határáról.

Időközben visszaköltözött lakosainak 1702-1703-ban újra menekülniük kellett a pusztító kegyetlen rácok elől, akik a békés megyét rettenetes kegyetlenséggel feldúlták. Így néptelenedett el Endrőd és egész Békés megye már harmadszor.

A mostani lakosok elődei – mint már fentebb említettem 1731 „Szent György nap táján költöztek ide. Előbbi helyükre Borsod megyéből telepítette őket Békés megye akkori földesura báró Harukken János. Első papja Pocsuk Imre, első jegyzője Zsámbok István volt. Mivel a Körös (itteni kiejtéssel Körös) áradásai nagy károkat tettek a falunak, 1748 körül Harukken Ferenc földesúr a Köröstől távolabb egy pusztára akarta a lakosokat telepíteni, de a nép nem akart innen eltávozni. Így azután az 1751-53. évben a régi templomot lebontván új „mennyezetes” templomot építettek az uraság adományából és jóvoltából a község a régi helyén maradt. Mivel

¹ Harruckern János

pedig a gyorsan szaporodó népességnek a templom egy fél század múlva már szűknek bizonyult, 1799-1805 években fölépítették a Harukken örökösök és a hívek adakozásából a mostani bolthajtásos templomot a régitől kissé délre, árvíztől védett helyen. A templom építése 42,012 rénus² forintba került, a kézi és ígás napszámokon kívül.

1798-ban Endrőd a „szarvasi rátához³” csatlakozott és Stockhammer részben a Drechsel család lett a földesura. A Stockhammer rész 1839-ben a Szitányi Uihmann, s nemsokára a Wodianer családé lett. A legelő elkülönítését a földesurak és a községi lakosok közt barátságos úton már 1837-ben megkísérelték, de akkor nem sikerült. Húsz év múlva per útján történt meg az elkülönítés. Minden telek után a közös legelőből 24 hold jutott, az egész Endrődöt pedig akkor 236 1/8 teleknek számították. Endrőd akkori határa korábbi urasági intézkedések által már 26,029 (1200□ - öl) hold volt, amelyből 11788 volt szántásra alkalmas, a többit pedig legelőnek használták.

A lakosság lélekszáma 1773-ban 1655, 1827-ben 5610, 1850-ben 6847, 1890-ben 10898 volt, jelenleg 15000-en felül van, akinek nagy része kint a tanyákon él. Legsűrűbben lakott rés az „Öregszőlő”, „Kúria” és „Kocsorhegy” nevű részek a községtől 1- 2 km távolságban; ezeken kívül még Nagylapos most induló központ a Budapest Lőkösházai vasút mellett. Úgyszintén Csejt, Sima, Görögállás, Udvarnok határrészek, amelyek csak az 1900-as évek elején kezdtek beépülni és tanyai lakosokkal benépesedni, amikor a Gr Wodianer-féle birtokot felosztották és eladták. Legutoljára hagytam Kondorostanyát, amely a közelmúltban belügyminiszteri rendelettel Endrődszentlászló nevet vett fel. Ehhez a központhoz 340-400 házsám tartozik. 1898 óta temploma, 1912 óta helyi lelkésze van. Van jegyzői kirendeltsége, postahivatala, malma, fogyasztási szövetkezete, 3 népiskolája 4 tanteremmel. Van megbízott községi orvosa és hetivására. Egész jól induló település volt a múlt1941. évig, de most a talajvíz nagyon sok kárt tesz. 5375 kat.hold 20-25% víz alatt van. És még csak el sem lehet a vizet vezetni sehová, mert nincsen csatorna. A határ legmesszebb részén lakók, akik Endrődhöz 20-21 km-re a központhoz pedig 5-6 km-re laknak volt vannak a vízzel telt földeken, sőt soknak már lakásából is ki kellett költözni.

Leírtam Endrőd történetét kissé talán hosszadalmasan is, bár többet is írhattam volna még, de talán elég lesz arra, hogy az olvasó némi képet alkothasson magának arról a községről, amelyről az alábbiakban szó lesz.

² Rénus forint= Közép-Európában, így Magyarországon is osztrák hatásra terjedt el, s a német, illetve osztrák veretű ezüstforintokat nevezték így, melyek 60 krajcárral voltak egyenlők.

³ Szarvasi ráta=”Harruckern János György egyetlen fia Ferenc 1775-ben hunyt el, s egyebek között a szarvasi birtokot két leánya, Mária Anna és Mária Jozefa örökölte. 1798-ban a Harruckern lányok leszármazói öt részre osztották az uradalmat, s a “szarvasi rátát” Mária Anna – aki gr. Stockhammer Józsefhez ment nőül – legidősebb leánya Antónia kapta.” Dr. Molitorisz Pál Gróf Bolza Pál és kertje című munkájából idéztünk.

Máriaradna Arad megyében a „Hegyes Drócsa” déli lejtőjén, a Maros partján; Lippával átellenben fekszik. Kegyhellyé a török hódoltság idején lett. A kegykép Máriát a kis Jézussal a karjában ábrázolja és a története a következő: Egy jámbor olasz származású hívő ajándékozta a képet a kápolnának, amely a mostani templom és rendház helyén állott. A törökök egy alkalommal felgyújtották a kápolnát, de amikor a romokat eltakarították a kép sértetlenül került ki az elszenesedett törmelékek közül. A füst és korom kissé befogta és ez meg is látszik rajta még ma is. A hagyomány szerint a törökök gyönyörködve nézték a kápolna égését, de a ruhájuk tüzet fogott és mikor menekülni akartak, annak a lova, aki felgyújtotta a kápolnát, nem tudott menni sehová, lába beleragadt a kőbe. A kő ma is ott van a templom falában, benne a félhold alakú patkónyom. A kegyképnél sok csodásgyógyulás történt, erről tanúskodnak az oldalfalon felakasztott üveges ráámákban látható hála ajándékok.

Ez volt az a búcsúhely, ahová a román megszállás előtt oly szívesen zarándokolt nemcsak Endrőd, de az egész Alföld és a Délvidék népe is. Az Endrődiek Pünkösdre mentek leginkább. Voltak, akik szeptember 8.-ára Kisasszonynapjára mentek, de ilyenkor csak vonaton. Pünkösdre pedig kocsikkal és „processzióval”⁴, kereszttel, zászlókkal. Az indulás Pünkösöd vasárnapja előtti kedden történt. Reggel 6 órakor szent misét hallgattak és azután indultak. A hozzátartozók elkísérték őket a faluszéli keresztig, ahová a pap, többnyire maga a plébános is elkísérte őket. Itt a hívekhez beszédet intézett, melyben a búcsújárás igazi céljára a jó és igaz gyónásra, bűnbánatra, a fáradságok elviselése által a gyarlóságaikért nyerhető bocsánatra és Isten irgalma által nyerhető elégtételre és kegyelmekre (mint a búcsújárás egyetlen és igazi céljára) hívta fel a figyelmüket.

Ezután a menet elindult. Elöl egy leány, vagy legény vitte a keresztet, kettő pedig két templomi zászlót. A fiatalabb és erősebb búcsúsok és a szegényebbek és még inkább a legbuzgóbbak gyalog mentek, az öregek, a gyengébb szervezetűek pedig kocsin. A kocsisokat külön kell megemlíteni. A kocsikat tetővel, úgynevezett „ekhóval” szerelték fel. A kocsi hátsó részében a saroglyában jó magasan szénát pakoltak, annyit, hogy lehetőleg 8 napig elég legyen. A kocsisok vállaltak fél és egész ülőket és „batusokat”⁵. Az egész ülők mindig a kocsin ültek, mikor egy-egy faluba beérték és a templomhoz közeledtek, a kocsik megálltak és a később beérkező búcsúsok eléje [mentek], akiket a pap minden templomnál karingben, stólában eléjük menve fogadott a templom harangjainak zengése mellett.

Az egész ülők „véka”⁶ abrakot: szemes tengerit⁷ vagy zabot és 2-3 pengőt fizettek. A félülők pedig fél véka abrakot 1 pengőt, a „batusok” meg „szakajto”⁸

⁴ Processzió = Ünnepléses felvonulás, egyházi körmenet.

⁵ Batus=batyus= csak a csomagjukat vitte a kocsi

⁶ véka = régi űrmérték, ill. tárolóedény. Mint űrmértéket főleg búza, rozs, árpa mérésére, mint edényt szemtermények tartására használták. Nagysága vidékenként különbözött, általában 25–35 liter között váltakozott.

⁷ tengeri = kukorica

abrakot és 1 koronát = 50 krajcárt fizettek. A fülülők a fele időt, vagy utat a kocsi beosztása szerint a kocsin ülve tették meg. A „batusoknak” pedig csak a batyujuk volt a kocsin, ők maguk mindig gyalog mentek. Némely években, amikor az előző év jó volt, a lakosság nem volt nagyon szegény, a Pünkösöd pedig június 10.-e körül volt 30-40 kocsi is indult Radnára, átlag 10-12 személyt számítva egy-egy kocsihoz tartozónak. Így az egész búcsús sereg 300-400 főből is állott. A menet énekelve, imádkozva haladt. A kocsin ülők szintén a kocsin végezték ájtatosságukat.

Mint fentebb írtam, Pünkösöd előtti kedden indultak. Még aznap este Békéscsabára értek, amely 40 km-re van Endrőtől. Itt a tót anyanyelvű, de jó magyar érzésű és buzgó katolikus lakosok szinte túlradó vendégszeretettel fogadták a búcsúsokat. Minden kocsinak megvolt az ismerős családja, amelynek udvarára beállt kocsijával éjszakára. Ha jó volt az idő, csak a ház előtt a tornácon vagy a konyhában, kamrában pihentek le a búcsúsok, de ha valami eső vagy zivatar jött, akkor nem engedték a jó csabaiak, hogy kint maradjanak, hanem széjjel lettek bontva a jó háziszóttos vászonból készült tömött párnák és dunnákból álló ágyak és a búcsúsoknak minden szabadkozásuk ellenére is bele kellett abba feküdniük. Így történt ez 1889-ben is, amikor e sorok írója, mint 12 éves gyerek először ment Radnára. Másnap, szerdán reggel korán gyülekeztek az iskola előtt álló keresztnél. Innen vonultak a templomba, ahol szent misét hallgattak. Mise után a pap és a kántor és a hívek elkísérték őket egy darabon; szép búcsújárás énekeket zengedezve. Az említett 1898-as évben egy öreg kántor volt Békéscsabán; még ma is emlékszem amint reszkető, öreges hangon énekelte: „Istennek szent anyja könyörögj érettünk, oh, Mária Jézus anyja csodálatos boldogságos szűz Mária; Téged megyünk köszönteni patrónánkat és karolni a kis Jézust, megváltónkat”. A városból kiérve a községi bikaistállónál – amit a nép „bikákolnak” nevezett – a kocsik megálltak. Mikor a búcsúsok is ideértek megreggeliztek és azután indultak tovább. Délben Kétegyházára értek. Itt a már említett módon a pap eléjük ment az előbb kocsi beérkezettekkel együtt. A templomba mentek, ahol Tedeumot énekelve áldásban részesültek. A templomból kijöve megtekintették az Almási család sírboltját. Miután megebédelve, újra a templomból indulva és a pap által kikísérve folytatták útjukat Elekig, ahová délután 2 óra tájban érkeztek meg. Ott is a pap fogadta őket. A templomba betérve áldásban részesültek, és ismét folytatták útjukat. Otlaka mellett elhaladva az Arad megyei Siklósra érkeztek szerdán estefelé. Itt már nem mentek be a házakhoz éjjeli szállásra, hanem a község melletti legelőn állapotok meg a szabad ég alatt. Egyik másik kocsi mellett tüzet is gyújtottak, szabad tűznél készítve valamelyes vacsorát; levest vagy piritós kenyeret, mert a szerdai napon a tavaszi „kántorböjt⁹” napja volt.

Az itteni román lakosság nem nagyon szerethette a magyarokat, mert mint az öregek beszélték még az esős időben sem szívesen adtak szállást, hanem akkor is

⁸ szakajtó=kisméretű edény; fületlen, többnyire fonott kosár. Elsősorban kenyérsütésnél használták. Mértékegységként is használták – kb. 3-5 liter.

⁹ kántorböjt = a hét két napját, szerdát és pénteket Krisztus szenvedésének emlékére böjttel ülték meg jelentette.

az ég alatt kellett az éjszakát tölteniük. Némelyik öregebb még a község nevét sem Siklósnak hanem „Csikula”-nak mondta. Másnap csütörtökön még alig virradt már megindultak. Reggel 6 óra tájon már Simándra érkeztek. Itt misét hallgattak és azután indultak tovább. Délben érkeztek Szentannára. A templomba térés után, ebédjüket elvégezve, újra a templomból indultak tovább. Estére beértek Hegyaljára, Kozsasica nevű román faluba. Itt is a falun kívül a gyepen telepedtek le. Akik most mentek először Radnára, azoknak nagy esemény volt a hegy meglátása. Azt mondták, különösen a fiatalok – hogy itt van legfeljebb 1 km-re. El is indultak, ha még naplemente előtt pár órával volt az idő, amikor beértek, hogy felmennek a hegyre, de bizony a vége az lett, hogy már a faluból is kiértek és a hegy még mindig annyira volt! Így azután visszatérve elhitték, amit az öregebbek mondtak nekik, hogy messze van még az! Pénteken reggel ismét korán indultak. A Hegyalján haladva Ménes-Gyorokra érkeztek 6 óra körül. Itt a már említett módon templomba mentek és mise hallgatás után indultak tovább. A kocsik a hegy körül mentek, a gyalogosok meg fölmentek a hegyre és egy gyalog ösvényen, amely egy háromszög egyik oldalának megfelelően haladt délkeleti irányban Radna felé; haladtak tovább. A fiatalabb résztvevőknek ez volt az igazi öröm és nagy úti élmény! Hiszen még hegyet és erdőt eddig nem láttak! Az ima és az ének a hegyre menve Jézus kereszthaláláról szólt. „Jer, menjünk Kálváriára Jézus szenvedő útjára, kövessük a Szűz Máriát magyaroknak édesanyját.” Így szólt az ének. Az erdei ösvény egy pataknál ért ki az országútra. Itt a hídnál megállapodtak úgy délelőtt 10-11 óra között. Megmosakodtak, ruházatukat rendbe hozták, a lányok némelyike más ünneplő ruhát vett föl, a haját minden lány szétbontva kék vagy fehér szalaggal lekötve viselte. Így indult el újra a búcsús sereg. Ha véletlenül volt megesett leány is a menetben az csak bekötött fővel szomorkodva ment a többi között.

11-12 óra között beértek a kegytemplomhoz. A buzgóbbak a templom ajtótól, de volt, aki még a templom előtti térről is, térden állva tették meg a főoltár felett levő kegyképig az utat. A búcsúsgazda elől énekelte, imádkozta a beköszöntő énekeket és a déli harangszó elhangzása és az Úrangyala imádság elmondása után kivonultak a templomból. A kocsik már előbb beérkeztek és a „barátok udvarában¹⁰” foglaltak helyet. A templomból kijövet ki – ki megkereste a maga kocsiját és ezen túl ez lett az otthona. Itt evett, itt hált a földön mindenki, csak az öregebbek, ha bementek valamely házhoz szállásra. A legtöbb időt a templomban töltötték el. Pénteken délután gyóntak és szombaton reggel áldoztak. Szokásban volt a régebbi öreg búcsús gazdák idejében, hogy szombaton délután kimentek a Maros partjára és innen térden járva mentek be a templom előtti lourdesi - szoborig¹¹. Az ebben való részvétel nem volt kötelező, általános, csak a buzgóbbak és nagyobb testi- lelki segítséget keresők, gyógyulást kérők vettek benn részt. Megható jelenetek is voltak ilyenkor, ha egymásnak előmondták, hogy mondja: ”Mária”! És a szegény erőlködve próbálta utána mondani; ilyenkor bizony még a kevésbé vallásos néző szeme sem maradt szárazon! Vasárnap délután a templomhegyen kálváriát jártak, ahol minden

¹⁰ barátok udvarában=Ferences szerzetesek kolostorának udvara

¹¹ Lourdesi szobor= Szűz Máriát ábrázoló szobor

ismertebb búcsújáró községnek van egy kálváriája vagy egy keresztúti képe, így az Endrődieknek is. Ennek végeztével kimentek a faluszélen levő gyepre „keresztbúcsút” járni. Az egymás után haladó búcsúsokat úgy vezette elől a búcsúsgazda, hogy az egész menetből egy keresztalak fejlődött ki.

Másnap hétfőn délelőtt, aki még eddig nem vett ajándékokat vásárolt az otthon maradottaknak, rokonoknak, jó ismerősöknek: Szentképeket, játékszereket, imakönyvet, olvasót stb. A helybeli román lakosság némelyike a kocsik között árulta a borókafenyő ágat ostornyélnek és a boróka magot, no meg a „tályog gyökér”nevű gyökérvényt, amelyet még ma is használ az endrődi nép a jószág gyógyítására. Az idősebb asszonyok, akiknek még nem volt odahaza radnai szentelt gyertyájuk, azok azt vettek. Megáldatták és hazavíve a ház falára a szentképek között felakasztva tartották, hogy haláluk óráján kezükbe foghassák. Hétfőn reggel megkezdődött a búcsúsok haza indulása. Előbb minden búcsús csoport szent misét mondatott és hallgatott, azután indult haza. Az endrődiek miséje fél 12 órakor volt. Ők voltak a legelső beérkezni és a legutolsó elmenni. Már a mise alatt is látszott sok arcon a meghatottság, különösen mikor a barát kántor énekelt: „Endrőd község búcsús népe szolgáltatja e misét, Édesanyánk Szűz Mária Hallgasd meg könyörgését. Áld meg búcsújárásukat; őrizd otthon családjukat. Oh, mutasd be szent fiadnak hozzád buzgóságukat” Mise után elbúcsúztak a kegyképtől a főoltárnál, majd a templom ajtóban még egyszer visszafordulva térdelve énekelték: „Isten hozzád Anyánk, már útnak indulunk. Az érzékenyebbek bizony sírva, könnyezve váltak meg a szent helytől.

Elindulva a már említett hegyi útra mentek vissza. Még aznap este beértek Szentannára. Másnap reggel már korán Simándon hallgattak szent misét és kedden este már Békéscsabán voltak. Szerdán délután 3 óra körül érkeztek haza Endrődre. A régi jó öregek még úgy mondják, be sem mentek aznap este a faluba, hanem az ég alatt várták meg a másnap reggelt és úgy vonultak be a templomba hálaéneket zengve a búcsúsok miséjére.

Később ez elmaradt, hiszen egy heti távollét után nehezen várták már az otthoniak is a távollevő apát, anyát, testvért; a gyerekek meg az ajándékot; a kis kaskát, babát, a kék korsót, oláh menyecskét, fütyülőt, szélpuskát stb. Volt is azután napig öröm a gyerekek közt! Csak úgy hangzott az utca a sok szájmuzsika, csörgő, kereplő és puska hangjától!

Az 1870-1918 közötti időben már megérkezésükkor bevonultak a templomba. Mint induláskor most is eljűk ment a hívek, hozzátartozók serege a lelkész vezetésével, kereszttel, zászlókkal. Az ismerősök és hozzátartozók csókkal és köszöntéssel üdvözölték egymást: „Részeltessen az Isten, a mi búcsújárásunkban.” a búcsúsok érkezését már a nagy harang jelezte. A faluszéli kereszttől kezdve a templomig mindig szólt a harang. Hálaadás és áldás után hazatértek, majd másnap reggel a búcsúsok miséjén, aki csak tehetett ismét megjelent.

És ezzel leírtam az Endrődiek búcsújárását Máriaradnára, talán egy kissé hosszadalmasan is. Mégis úgy érzem, mégsem mondtam el mindent. Megemlítem még, hogy az endrődi búcsús népnél nem volt az a túlzott vakbuzgóság vagy fanatikus babonás hiszékenység. Ha volt is egy-kettő, aki az említett tulajdonságokat magán viselte. De ezek után az egész búcsúnép lelkiségét meghatározni nem lehet és nem is szabad. Az Endrődiek nem érintették a borókafenyőre aggatott kötőfékeket a kegyképhez, főoltárhoz, mint az általuk „bogárkáknek” nevezett délvidéki szerbek. Egész búcsújárásuk öntudatosabb, a jobbulást, a bocsánatot, Istenáldását kereső emberi lélek megnyilvánulása volt; mint mondám csekély kivételtől eltekintve. A fiatalságnak meg szinte értékmérője volt, ha a kérdésre: „Voltál már Radnán?” igennel válaszolhatott. A jobb családok el is küldték fiaikat mikor a katonasor előtt állottak. A fiatalság persze nem mindig az imádsággal törődött, hanem elment a hegyet megnézni, kirándultak a közeli Solymosi várromot megnézni; ezáltal ismeretük sokat bővült és sokkal többet láttak és tapasztaltak, mint búcsún nem járt társaik. Aki meg 10-12 éves korában ment először, annak meg aztán egész életén át legszebb emléke maradt a radnai búcsújárás. Az endrődi híveknek annyira – hogy úgy mondjam – a lelkükhöz nőtt a Máriaradnai kegyhely, hogy mikor néhány éve híre jött a határon túlról, hogy a templom leégett, amikor a pap a szószékről ezt tudatta a hívekkel, szinte elemi erővel tört ki a zokogás. A román megszállás óta nem járnak az Endrődiek és a többi alföldi katolikus község lakosai Radnára. De az öregebbek lelkében még ott él a vágy; hogy csak még egyszer elmehetnének a régi, megszokott, kedves szent helyre! Néhány év előtt a román hatóság megengedte egyszer, hogy a régi módon mehessenek a hívek Radnára. A határátlépésnél azonban olyan sértő módon bántak a búcsúsokkal, hogy lehetetlenné vált a rendszeres búcsújárás felújítása.

A régi jó időkből még néhány adoma is maradt az endrődi búcsúsokról. Például: Ha valaki nagy hűhóval sebbel-lobbal ment valami dolog után, azt mondták rá: „Felvágva megy, mint Tót Pál Radnára.” Ugyanis az illetőnek jó lovai voltak, nem is járt ő sokszor, de egyszer elment ő is, és sohasem ment a többi kocsikkal együtt, hanem külön, jó sebesen „felvágva”. Egyszer utol érte volna egy záporosó, de olyan sebesen hajtott, hogy csak a saroglyáját verte!

Ezzel Befejezem leírásomat. Azt kérdezhették tőlem, miért írtam le mindezt így? Feleletem ez: a „Népélet”-ben eddig megjelent búcsújárási leírások – nekem az az érzésem – olyanoktól származnak, akik maguk ilyenén talán sohasem vettek részt. Talán nem is katolikus vallásúak, és ezen oknál fogva is nem lehetnek elfogulatlanok és a búcsús nép igazi lelkivilágát nem is ismerhetik eléggé. Inkább csak néhány – bocsánat a szóért – szélsőséges búcsújáró egyéniségéből következtetnek az egészre. Pedig mint fentebb írtam, ez szerintem nem lehet irányadó. Tudom, hogy az elbíráláshoz az én egyéni véleményem kevés, de mégis úgy érzem, kötelességem volt ezt így megírni, ahogy megírtam. És ha a magyarság ügyének, a magyar néplélek megismerésének szolgálatot tehettem, akkor nem dolgoztam hiába. És a végén még egy félig jóleső, félig meg elszomorító jelenség jut

eszembe: Azok a régi jó öreg Endrődiek, akik a radnai búcsúra mentek, lélekben megemberesedve tértek vissza, de akik mostanában elmennek a faluból idegenbe, azok visszatérve bizony nem igen hoznak nemesítő eszméket, hanem olyanokat, amelyek nem fogják az emberiséget boldogítani sem ezen, sem a másvilágon.

Endrőd 1942.IV.14.-én

Fülöp Imre kispap

Stefánia u. 8.